

“Olen ollut Pariisissa jo kolme päivää, mutta fenomenologinen nälkäni on kasvamassa suuremmaksi kuin uteliaisuuteni matkustamista kohtaan. (...) Joka tapauksessa fenomenologian lumous tekee minut sokeaksi joillakin alueilla, mutta en halua nyt nähdä, onko sillä myös huonot puolensa.” Tämä rakkaudentunnustus fenomenologiaa kohtaan sisältyy kirjeeseen, jonka venäläinen filosofi **Gustav Shpet** kirjoitti **Edmund Husserlille** marraskussa 1913. Shpetin nimi liittyy kiinnostavaan sivujuonteeseen venäläisessä vuosisatamme alun filosofiasa, juonteeseen, jolla on ollut huomattavia heijastusvaikutuksia siihen raja-alueeseen, jolla filosofia, kielitiede ja kirjallisuustiede koskettavat toisiaan ja joka määrittänyt olennaisesti *venäläisen formalismin* toimintaluona, mutta on mielestäni vaikuttanut myös muun muassa **Valentin Voloshinovin** ajatteluun, vaikka tämä esittääkin sangen vähätteleviä huomioita Shpetistä. Tämä kirjoitukseni on tarkoitettu seuralaiseksi tässä tässä lehdessä julkaistavalle **Igor Jevlampjevin** artikkelille, joka tarjoaa kiinnostavan näköalan venäläisen filosofian kehityspiirteisiin ja erityisesti eräisiin sen keskeisiin edustajiin, **Solovjeviin**, **Frankiin** ja **Iljiniin**, mutta jättää venäläisen fenomenologian perinteen vaille huomiota,¹ vaikka Venäjällä on kirjoitettu sangen kiinnostava luku fenomenologian historiaan.

Lupaavasta alustaan huolimatta ei fenomenologia koskaan saavuttanut Venäjällä samanlaista merkittävää asemaa kuin läntisessä Manner-euroopassa, vaan jäi vallankumouksen jälkeen virallisen marxilaisen filosofian jalkoihin tullakseen lopullisesti tallatuksi suuren terrorin aikoina 1930-luvulla.² Siihen liittyy kuitenkin erityispiirteitä, jotka kertovat erittäin luovasta ja produktiivisesta asenteesta fenomenologiaan.³ Hyvin varhaisesta kiinnostuksesta Husserlin ajatteluun Venäjällä kertoo puolestaan se, että *Logische Untersuchungen*-teoksen ensimmäisen osan venäjänkielinen käännös ilmestyi vuonna 1909 ja Husserlin *Logos*-artikkeli *Die Philosophie als strenge Wissenschaft* vuodelta 1911 ilmestyy venäjänkielisenä jo samana vuonna. Uusia käännöksiä ei enään tehty, mutta Husserlin ajattelun teemoista keskusteltiin laajasti. Erityisesti siitä innostuivat filosofit, jotka saivat Husserlin objektiivisesta idealismista aseen silloin suosiossa ollutta subjektivistista uskantilaisuutta vastaan.

Fenomenologian varsinainen määrittäminen Venäjälle liittyy kuitenkin Shpetin filosofiseen toimintaan 1910-luvulla. Hyljättyään marxilaisuuden, Shpet kiinnostui hetkeksi *uuskantilaisuudesta*, mutta joutui hyvin nopeasti toteamaan, ettei uuskantilaisuus kyennyt tarjoamaan vastausta niihin perustaviin filosofisiin ongelmiin, joiden ratkaisemiseksi hän työskenteli. Shpetin huomio keskittyi humanististen tieteiden filosofisen perustan tarkasteluun. Erityisesti häntä kiinnosti **Wilhelm Diltheyn** ajattelun kehittäminen ja näyttää siltä, että vielä vuonna 1911 ovat Husserlin ajatukset hänelle toissijaisia. Ratkaiseva muutos tapahtui seuraavana vuonna, kun Shpet lähtee Saksaan, jossa hän akateemisena vuonna 1912-1913

osallistuu *Göttingenin piirin* toimintaan ja tulee Husserlin henkilökohtaiseksi oppilaaksi.⁴ Juuri tällä kaudella Husserl luennoi *Ideen*-teoksensa ensimmäisen osan (ilmestyy 1913) keskeisistä ajatuksista ja fenomenologian lumoukseen joutuneena Shpet kirjoittaa vajaassa vuodessa teoksensa *Ilmiö ja merkitys* (*Javlenie i smysl*), jonka tarkoitus on esitellä Husserlin uusia ajatuksia venäläiselle yleisölle niin nopeasti kuin mahdollista. Teos ilmestyy vuonna 1914. Mutta millaista on venäläinen fenomenologia Shpetin ajattelun kautta tarkasteltuna?

Ilmiö ja merkitys on monessa suhteessa kiinnostavaa luettavaa pyrkiessään toisaalta olemaan suhteellisen uskollinen referaatti *Ideen*-teoksen ensimmäisestä osasta, mutta antaessaan samalla siitä tulkinnan, jota voidaan pitää vieraana Husserlin alkuperäisille ajatuksille koskien transsendentaalia tietoisuutta. Shpet lukee *Ideenteosta* *Loogisten tutkielmien* perinteessä ja ymmärtää myös edellisen ontologisesti. Hän katsoo, että teos liittyy jälleen suureen positiivisen filosofian perinteeseen, jolle olemista koskeva kysymys on aina ollut keskeinen. Positiivisen filosofian vastapainona Shpet puhuu **Kantista** alkavasta negatiivisesta filosofiasta, joka muuttaa filosofian pelkäsi epistemologiaksi.⁵

Shpet katsoo, että Husserlin päämääräänä on tuoda tietoisuus olemisen piiriin ja pyrkiä tätä kautta ratkaisemaan kahden olemisen tason — tietoisuuden olemisen ja objektiivisen todellisuuden olemisen — keskinäinen suhde. Mutta Shpet ei pelkästään tulkitse Husserlin fenomenologiaa vaan tekee siihen myös olennaisen lisäyksen, oman ymmärtämisen käsitteensä kautta. Hän katsoo, että tietoisuuden akteissa on aina mukana ymmärtämisen elementti, joka ei kuitenkaan itsessään tule tarkastelun kohteeksi. Shpetin fenomenologiaan siis sisältyy hermeneuttinen ulottuvuus ja tämän ulottuvuuden vuoksi hänen oman fenomenologisen kiinnostuksensa kohteeksi nousee merkitystä koskeva kysymys ja tätä kautta kieli ja kulttuuri. Voidaankin sanoa, että hänen filosofiansa ennakoivat nämä kysymyksenasettelut, jotka tulevat keskeisiksi muun muassa **Martin Heideggerin**, **Hans-Georg Gadamerin** ja **Paul Ricoeurin** ajattelussa. Mutta Shpetin viehtymyksessä fenomenologiaan kokonaisvaltaisena filosofiana, voidaan nähdä myös heijastuksia Vladimir Solovjevin kaikkikyhteyden konseptiosta.⁶

Kirjoitettuaan *Ilmiö ja merkitys*-teoksensa, Shpet antautui jälleen humanististen tieteiden filosofista perustaa koskeville tutkimuksilleen ja näyttää ilmeiseltä, että merkitystä ja ymmärtämistä koskevat ajatukset, jotka alkavat hahmottua tässä teoksessa, vaikuttavat voimakkaasti hänen myöhemmän ajattelunsa taustalla. Shpetin seuraavassa teoksessa *Historia logikan ongelmista* (*Istoria kak problema logiki*, 1916) nousee Dilthey kuitenkin Husserlia merkittävämpään asemaan ja vuonna 1918 valmistuneessa käsikirjoituksessa *Hermeneutiikka ja sen ongelmat* (*Germenevtika i ie problemy*)⁷ tarkastellaan Husserlia vain *Logische Untersuchungen*-teoksen kautta. Tärkeimmän panoksensa fenomenologiseen ajatteluun Shpet kuitenkin antaa 1920-luvun esteettisissä kirjoituk-

GUSTAV SHPET JA VENÄLÄINEN FENOMENOLOGIA

Erna Oesch

sisään, joista merkittävien, *Esteettiset fragmentit*, on jo mainittu. Erityisen kiinnostava on tapa, jolla hän näissä tutkimuksissaan pyrkii yhdistämään taideteoksen rakenteellisen analyysin taideteoksen vastaanottoa tarkastelemaan kuvaukseen. Shpet painottaa, että nämä kaksi tarkastelutapaa ovat erottamattomasti kietoutuneet toisiinsa, kuitenkin niin, että taideteoksen vastaanoton tarkasteleminen edellyttää välttämättä taideteoksen rakenteellista analyysia, jälkimmäistä sen sijaan voidaan pitää eräässä mielessä autonomisena taiteen tutkimuksen alueena. Esteettinen ulottuvuus on myös Shpetin teoksella *Sanan sisäinen muoto (Vnutrennjaja forma slova)* vuodelta 1927, jossa hän pyrkii tarkastelemaan **Wilhelm von Humboldtin** kielifilosofiaa fenomenologisesta näkökulmasta. Teos tarkastelee niitä sääntöjä, jotka määräävät merkitysten konstituution erilaisissa diskursseissa, erityisesti poeettisessa puheessa.

Shpetin paikkaa ja merkitystä fenomenologian historiassa ollaan vasta arvioimassa, kun hänen teoksensa ovat tulossa laajemman yleisön luettaviksi myös käännösten kautta.⁸ Suurta kiinnostusta Shpetin ajattelua kohtaan tunnetaan Saksassa, jossa häntä tarkastellaan **Georg Mischin** ja **Hans Lippsin** rinnalla hermeneuttisen logiikan kehittäjänä. Tätä rajoitettua näkökulmaa olennaisempaa on kuitenkin nähdä toisaalta Shpetin vaikutus venäläisen formalismin kehittymisen taustalla, toisaalta hänen vaikutuksensa **Roman Jacobsonin** lingvistiseen ajatteluun ja tätä kautta semiotiikan ja strukturalismin kehittymiseen ylipäättään.⁹ Fenomenologian historian suurta linjaa ajatellen kiinnittyy huomio erityisesti kahden piirteeseen Shpetin ajattelussa. Ensiksikin, kuten edellä on mainittu, hän painottaa voimakkaasti ontologian merkitystä ja keskittyy olemista koskevaan kysymykseen, ennakkoiden tällä tavalla fenomenologian tulevaa kehitystä. Toiseksi, Shpet nostaa kielen niin keskeiseen asemaan fenomenologisissa tarkasteluissaan, että hänen ajatteluun voidaan pitää olennaisesti kielen fenomenologiana. Myös tämä piirre ennakoii kehityssuuntausta, joka myöhemmin toteutui fenomenologisessa ajattelussa myös laajemmin.

Viitteet

- Henkilökohtaisessa keskustelussa (Pietarissa 17.1.1995) Igor Jevlampiev perusteli valintaansa sillä, että mainittujen kolmen filosofin, erityisesti Solovjevin ajattelu vaikuttaa voimakkaasti myös venäläisten fenomenologien, kuten Shpetin ja **Aleksei Losevin** ajattelun taustalla.
 - Shpet itse koki yhteiskunnallisen ilmapiirin merkityksen kouriintuntuvasti omassa filosofin työssään, johon liittyy suurta ironiaa. Tullessaan opiskelemaan Kiovan yliopistoon vuonna 1898 hän kiinnostui marxilaisuudesta ja otti osaa maanalaiseen toimintaan, jonka pyrkimyksenä oli levittää sosiaalidemokraattisia aatteita Venäjälle, joutuen näin olemaan jatkuvasti varuillaan viranomaisten suhteen. 1900-luvun alussa Shpet kuitenkin kääntyi pois marxilaisuudesta huomatakseen taas 1920-luvulla ajautuneensa ristiriitaan vallitsevan järjestelmän kanssa. Elämänsä lopulla hän katkeroituneena toteaaakin valinneensa aina "väärän puolen". Vuonna 1937 Shpet vangitaan ja myöhemmät tiedot kertovat, että hänet ammuttiin marraskuun kuudentenatoista päivänä samana vuonna. Shpetille luettut syytteet kertovat karua tarinaa niistä absurdeista periaatteista, joilla ihmisten elämää ja kuolemaa hallittiin suuren terrorin aikana.
 - Haluun korostaa, että kiinnostukseni kohdistuu tässä vain Shpetin fenomenologiseen ajatteluun 1910- ja 20-luvuilla. Tarkastelun ulkopuolelle jää siten esimerkiksi Aleksei Losev, joka myös näihin aikoihin teki fenomenologista ajattelua tunnetuksi Venäjällä erityisesti taiteenfilosofisissa
- kirjoituksissaan. Myöskään Venäjältä emigroituneiden filosofien toimintaa (esimerkiksi **Shestov**) tai myöhemmin elvytettyä neuvosto-fenomenologiaa ei tässä yhteydessä tarkastella.
 - Tiedetään, että Shpet kuunteli samoja luentoja ja osallistui samoihin seminaareihin kuin esimerkiksi Hans Lipps ja **Roman Ingarden**. Ingardenin suhteen on erittäin huomionarvoista, että Shpet, joka myös oli kiinnostunut estetiikan ongelmista, kehittäi hyvin samantapaista esteettistä teoriaa kuin Ingarden, ja myös julkaisi tuloksensa jo vuosina 1922-23 teoksena *Esteettisiä fragmenttejä (Ésteticeskie fragmenty)*, siis vuosia aikaisemmin kuin Ingarden julkaisi oman esteettisen pääteoksensa *Das literarische Kunstwerk* (1931).
 - Tässä on korostettava, että Shpet ei suhtaudu vähätellen Kantin filosofiaan, vaan korostaa sen asian suurtta merkitystä, että Kant kiinnittää huomionsa tietoisuuteen ja tietämisen ehtoihin ja vie tällä tavalla filosofiaa merkittävästi eteenpäin. Kantin jälkeinen filosofia kuitenkin hukkaa hänen avaamansa mahdollisuuden alkaessaan tarkastella tietävää tietoisuutta vain tietävänä ja sivuuttaessaan perustavat kysymykset, jotka koskevat tietävää tietoisuutta myös olevana, siis tietävän tietoisuuden olemisen tapaa, kuten Shpet asian ilmaisee teoksessaan *Ilmiö ja merkitys*.
 - Kiinnostavan kuvan Shpetin suhteesta fenomenologiaan saa esitelmästä, jonka hän piti *Moskovon Tieteellis-filosofisen seuran* avajaisissa tammikuussa vuonna 1914 ja jonka aiheena on filosofia fundamentaalina tieteenä. Siinä Shpet korostaa, että filosofia fundamentaalina tieteenä ei voi olla teoreettista siinä mielessä kuin varsinaiset teoreettiset tieteet, koska tieteellinen teoreettinen tieto on välttämättä pragmaattista. Filosofian tieto sen sijaan koskee alkuperiä ja siksi sen täytyy olla esteoreettista. Tällaiseen tietoon liittyy aina ajatus ymmärtämisestä, siis emme pelkästään näe ja käsitä vaan myös ymmärrämme sen, mitä näemme ja käsitämme. Olen tulkinut Shpetin ajatuksen niin, että hänen mielestään kaikissa tietävän tietoisuuden tietämisakteissa on horisonttina koko todellisuus kaikkine tasoineen. Voidaankin sanoa, että ajatus elämismaailmasta on voimakkaasti esillä Shpetin fenomenologia-tulkinnassa.
 - Vuodesta 1989 lähtien teos on ilmestynyt Moskovassa osittaispainoksina *Kontekst*-julkaisussa. Teoksen saksankielinen käännös *Die Hermeneutik und ihre Probleme* ilmestyi vuonna 1993 kääntäjinään Erika Freiburger ja Alexander Haardt.
 - Jo mainitun teoksen *Die Hermeneutik und ihre Probleme* lisäksi on teoksessa *Ilmiö ja merkitys* olemassa englanninkielinen käännös *Appearance and Sense — Phenomenology as the Fundamental Science and its Problems* vuodelta 1991, kääntäjänä Thomas Nemeth.
 - Shpet itse oli *Moskovon lingvistisen piirin* jäsen vuodesta 1920 ja monet tutkijat ovat korostaneet Jacobsonin lingvistisen ajattelun fenomenologista ulottuvuutta.

Kirjallisuus

- Alexander Haardt, Gustav Shpet's Aesthetic Fragments and Roman Ingarden's Literary Theory: Two Designs for a Phenomenological Aesthetics. *Wiener Slawistischer Almanach* 27 (1991); s. 17-31.
- Alexander Haardt, *Husserl in Rußland: Phänomenologie der Sprache und Kunst bei Gustav Shpet und Aleksej Losev*. Wilhelm Fink Verlag, München 1993.
- Gudrun Kühne-Bertram, *Logik als Philosophie des Logos. Archiv für Begriffsgeschichte*, (Sonderdruck). Bouvier Verlag, Bonn 1993.
- Gustav Shpet, *Appearance and Sense: Phenomenology as the Fundamental Science and its Problems*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1991.
- Gustav Shpet, *Die Hermeneutik und Ihre Probleme*. Verlag Karl Alber, Freiburg 1993.
- Valentin Voloshinov, *Kielen dialogisuus (Marksizm i filosofija jazyka, 1929)* Suomentanut Tapani Laine. Vastapaino, Tampere 1990.